

Aanpak voor het bevorderen van zelfsturend leren door leraren

Patrick Sins (red)

Deventer, 2019

Saxion Progressive Education
UNIVERSITY PRESS

Colofon

Dit boek is een uitgave in de inspiratiereeks van Saxion Progressive Education University Press, een samenwerkingsverband van het lectoraat Vernieuwingsonderwijs van de Academie voor Pedagogiek en Onderwijs van Saxion in Deventer en Leonon Media Publishers. Het boek is uitgegeven als onderdeel van een reeks over het vernieuwingsonderwijs, gebaseerd op onderzoek en gericht op het onderwijs (beleid, praktijk, ontwikkeling en discussie). De redactie van de reeks is in handen van Paul Meuwese (bestuurslid Nederlandse Dalton Vereniging), Patrick Sins (lector bij het Vernieuwingsonderwijs, Saxion Deventer en Thomas More Hogeschool) en René Berends (daltonopleider Academie voor Pedagogiek en Onderwijs en onderzoeker bij het lectoraat Vernieuwingsonderwijs).

Maart 2019, 2e druk
Saxion Progressive Education University Press

iSelf: Aanpak voor het bevorderen van zelfsturend leren door leraren
is een uitgave van Saxion Progressive Education University Press

Redactie:
Patrick Sins

Auteurs:
Patrick Sins, Alieke van Dijk, Jory Tolkamp, René Berends, Emmy Vrieling, Conny Senders, Ineke Vermeulen, Anjo Mooren, Judith Smetsers, Margreet de Boer, Hanneke Kroes, Willem Snel, Michelle Tiecken, Ellen van Drunen, Martineke van Heusden, Elke Melody, Marja Bussink, Alja de Lange, Hans Schemkes, Annelies Lubbers en Monique Hessels.

ISBN 978-94-92618-31-3
NUR 100

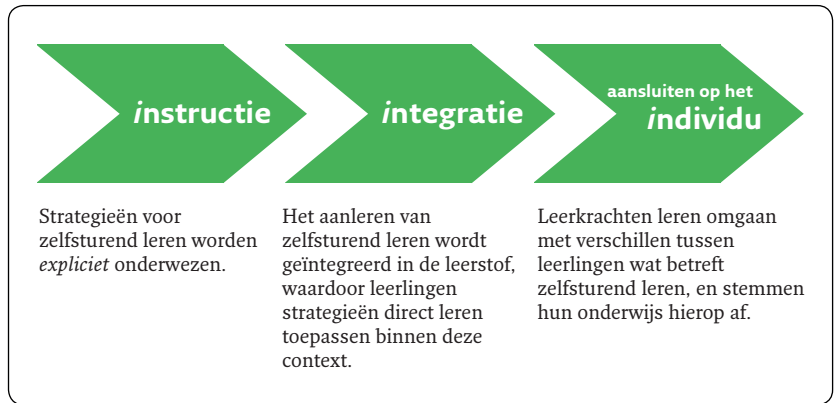
Behoudens uitzondering door de wet gesteld mag, zonder schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n) op het auteursrecht c.q. de uitgever van deze uitgave door de rechthebbende(n) gemachtigd namens hem (hen) op te treden, niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of anderszins, hetgeen ook van toepassing is op de gehele of gedeeltelijke bewerking. De uitgever is met uitsluiting van ieder ander gerechtigd de door derden verschuldigde vergoedingen voor kopiëren, als bedoeld in art. 17 lid 2 Auteurswet 1912 en in het KB van 20 juni 1974 (Stb.351) ex art. 16b, te innen en/of daartoe in en buiten rechte op te treden.

Inhoudsopgave

<i>i</i>Self-pijlers: instructie, integratie en individu	4
1. Inleiding	5
Zelfsturend leren wordt je aangeleerd	5
<i>i</i> Self	7
2. De pijlers van <i>i</i>Self	8
Pijler 1: Expliciete instructie van zelfsturend leren	9
Pijler 2: Integratie van de instructie van zelfsturend leren	11
Pijler 3: Aansluiten op het individu	11
3. Zelf aan de slag met <i>i</i>Self: voorbereiden en uitvoeren in de klas	13
1. Bepalen van de leerinhoud	13
2. Strategieën voor zelfsturend leren	14
3. Expliciete instructie en oefening	24
4. Je <i>i</i> Self-lesplan	32
4. Trainen en coachen met behulp van <i>i</i>Self	33
Rekening houden met overtuigingen	35
5. Feedback geven en ontvangen	37
Vragen stellen en verbeterstrategieën	37
Acceptatie, empathie en oprechtheid	38
Feedback tijdens de coachingsgesprekken	39
6. Plenaire training en coachingsbijeenkomsten	42
Plenaire training	42
Coachingsgesprekken	43
Bijlage 1 - Uitgewerkte voorbeelden lesplannen	47
Bijlage 2 - Overzicht strategieën <i>i</i>Self	61
Bijlage 3 - Leidraad Leerlingen	63
Bijlage 4 - <i>i</i>Self-vragenlijst; Versie voor de leerling	70
Bijlage 5 - <i>i</i>Self-vragenlijst; Versie voor de leerkracht	77
Bijlage 6 - Observatieschema <i>i</i>Self	83
Bijlage 7 - Feedbackmodel voor coachingsgesprekken	87
7. Trefwoordenregister	90

iSelf-pijlers: *instructie*, *integratie* en *individu*

iSelf helpt leraren het zelfsturend leren van hun leerlingen in de eigen lessen te bevorderen. De pijlers van iSelf zijn: (1) expliciete *instructie* van zelfsturend leren, (2), *integratie* van de instructie van zelfsturend leren met de leerstof en (3) aansluiten op het *individu*.

iSelf-materialen, zoals: voorbeelden van lesvoorbereidingen, slides van trainingen, filmpjes van expliciete instructies van strategieën, vragenlijsten en het observatieschema om het leerkrachtgedrag te meten, de poster en de flowchart, kunnen worden gedownload op de site van het lectoraat Vernieuwingsonderwijs: saxion.nl/vernieuwingsonderwijs.

Quote

“Learning is not something that happens to students; it is something that happens by students”

Barry J. Zimmerman

1 Inleiding

De hoeveelheid informatie en kennis die beschikbaar is, groeit vandaag de dag in een veel sneller tempo dan ooit tevoren. Om leerlingen in het onderwijs adequaat voor te bereiden op hun toekomstige deelname aan deze kennissamenleving, is het niet meer genoeg als ze alleen kennis krijgen aangereikt en ze instructie krijgen in hoe ze die kennis moeten reproduceren. Het is juist van toenemend belang dat ze ook zélf actief kennis leren opdoen. Het doel van leren wordt dan, kortgezegd, dat leerlingen hun leerproces zelf leren aan- en bijsturen. Om dit zelfsturend leren succesvol aan te leren, worden in dit handboek pijlers beschreven waarmee je als leraar concreet aan de slag kan.

Zelfsturend leren wordt je aangeleerd

Bij zelfsturend leren gaat het erom dat leerlingen over leerstrategieën beschikken die ze inzetten om het leerproces te sturen. Leerlingen die zelfsturend leren ondernemen zelf initiatieven, tonen doorzettingsvermogen en geven zelf invulling aan het leerproces.¹ Dit betekent dat leerlingen weten wanneer en hoe ze hun leerproces zelfstandig kunnen vormgeven, uitvoeren en bijstellen. Bovendien begrijpen ze waarom ze dat op die manier doen.

Bij zelfsturend leren zijn vooral leerstrategieën van belang met betrekking tot de *(meta)cognitie* en de *motivatie* van leerlingen. (Meta)cognitie verwijst naar zowel cognitieve leerstrategieën die het leren ondersteunen, als metacognitieve leerstrategieën die nodig zijn voor het plannen, bijstellen en evalueren van het leerproces². Cognitieve leerstrategieën,

zoals het organiseren van informatie, het activeren van voorkennis

1 Winne, P.H., & Hadwin, A. F. (1998). Studying as self-regulated learning. In D. J. Hacker, J. Dunlosky, & A. C. Graesser (Eds.), *Metacognition in educational theory and practice* (pp. 277-304). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Boekaerts, M., Maes, S., & Karoly, P. (2005). Self-regulation across domains of applied psychology: Is there an emerging consensus? *Applied Psychology: An International Review*, 54(2), 149-154.

2 Zimmerman, B.J., & Schunk, D.H. (2001). *Self-Regulated learning and academic achievement: theoretical perspectives*. Mahwah, New Jersey, Amerika: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

2 In iSelf zijn metacognitieve én cognitieve leerstrategieën samengenomen onder de noemer (meta) cognitie

en probleemoplossen zijn gericht op het verwerken van informatie. Door deze strategieën te gebruiken, kunnen leerlingen bijvoorbeeld teksten beter leren begrijpen. Metacognitieve leerstrategieën reguleren het leren door cognitieve leerstrategieën in te zetten en deze, waar nodig, bij te stellen. Voorbeelden hiervan zijn plannen, monitoren, evalueren en reflecteren. Motivatie heeft betrekking op leerstrategieën die leerlingen (meer) motiveren tot leren, zoals het sturen van actie, jezelf motiveren en het gebruik maken van feedback.

Naast deze twee hoofdstrategieën voor zelfsturend leren, maakt *iSelf* onderscheid tussen strategieën die het *gedrag* en het gebruik van *ruimte & materialen* reguleren. Gedrag omvat hetgeen leerlingen doen om hun handelingen te sturen: wat moet een leerling laten zien als hij/zij bijvoorbeeld een planning moet maken? In het bijzonder gaat het

om samenwerken met anderen en om het zoeken van hulp. Ruimte & materialen gaat over strategieën die leerlingen gebruiken voor het reguleren van de leeromgeving, zoals het organiseren van een werkplek en het kiezen van materialen.

Instructie van strategieën voor zelfsturend leren draagt effectief bij aan het bevorderen van de leerprestatie en de motivatie van leerlingen.³ Onderzoek laat zien dat zelfs de jongste basisschoolleerlingen zelfsturend leren kunnen aanleren.⁴ Juiste begeleiding door de leerkracht bij dit proces is bijzonder belangrijk. Echter, onderzoek laat zien dat leerkrachten er vaak niet in slagen hun leerlingen leerstrategieën voor zelfsturend leren aan te leren. Zelfsturend leren komt daardoor té weinig aan bod in het basisonderwijs.⁵

Op het moment zijn er weinig instrumenten beschikbaar waarmee gericht gewerkt kan worden aan het ontwikkelen van zelfsturend leren door leraren. Leerkrachten blijven daardoor soms steken in een goed

3 Dignath, C., Buettner, G., & Langfeldt, H.P. (2008). How can primary school students learn self-regulated learning strategies most effectively. A meta-analysis on self-regulation training programmes. *Educational Research review*, 3(2), 101-129.

4 Perry, N.E. & VandeKamp, K.J. (2000). Creating classroom contexts that support young children's development of self-regulated learning. *International Journal of Educational Research*, 33(7-8), 821-843

5 Moos, D.C., & Ringdal, A. (2012). Self-regulated learning in the classroom: a literature review on the teacher's role. *Education Research International*, 2012, 15 pagina's, 10.1155/2012/423284.

bedoelde, maar weinig effectieve begeleidingsaanpak. *Wat kun je als leerkracht doen om leerlingen zelfsturend leren aan te leren?*

iSelf

Vanuit dit knelpunt is *iSelf* ontwikkeld. *iSelf* is een professionaliseringsaanpak waarin je als leerkracht leert omgaan met kennis over zelfsturend leren. Hierbij worden leerstrategieën aangereikt en wordt geoefend om zelfsturend leren in je eigen lessen toe te passen. De aanpak en bijbehorende materialen in dit handboek zijn ontwikkeld door onderwijsonderzoekers van het lectoraat Vernieuwingsonderwijs van Saxion Hogescholen en de Thomas More hogeschool, en van de Open Universiteit, in samenwerking met onderwijsprofessionals van: de Casimirschool, de Regenboog, Sint Walfridus, Meester Aafjes, Ichtus, De Branink, De Vogelaar en de Delftlanden. De foto's in dit handboek zijn genomen op deze traditionele vernieuwingsscholen. Tevens worden voorbeelden uit de onderwijspraktijk op deze scholen met *iSelf* in kaders beschreven.

Toepassen van *iSelf* op de eigen school betekent dat je *van* en *met* elkaar leert. Deze insteek houdt in dat collega's elkaar coachen en ondersteunen bij het toepassen van de pijlers die in dit handboek worden beschreven. In dit boek gaan we eerst in op de didactiek van *iSelf* en hoe deze concreet invulling krijgt in de lesvoorbereiding en -uitvoering. Vervolgens beschrijven we hoe collega's elkaar kunnen begeleiden in het bevorderen van zelfsturend leren aan de hand van *iSelf*. Het is de bedoeling dat lerarenteams samen leren omgaan met kennis over zelfsturend leren en je inzichten zelf leert toepassen in de les.

2 De pijlers van iSelf

Volgens onderzoek komt zelfsturend leren niet alleen nauwelijks aan bod in het basisonderwijs, maar is de instructie die leerkrachten doorgaans geven niet effectief.⁶ Leerkrachten onderwijzen zelfsturend leren vaak op een impliciete manier, in plaats van een expliciete wijze. Een impliciete instructie is echter niet doeltreffend om het zelfsturend leren van leerlingen te bevorderen. Kortom: *zelfsturend leren kun je niet zelfsturend leren.*

Quote

“Wij vroegen ons af: wat maakt nou het verschil tussen een gewone instructie en eentje die de zelfsturing bevordert?”

Meester Aafjesschool

Met een impliciete instructie komt het echte doel van je instructie niet duidelijk naar voren. Je activeert bijvoorbeeld de voorkennis door te vragen: “Wat weten jullie hier al over?” In dit geval leg je niet uit dat je een manier instrueert die leerlingen kunnen inzetten voor een beter resultaat, óók wanneer jij er niet naar vraagt. Tevens leren zij niet wanneer deze strategie het meest effectief is, waarom hij handig is en hoe hij moet worden toegepast. Ze moeten uit je vraag zelf zien af te leiden dat het een nuttige manier is voor het zelfsturend leren.

Soms ‘ontdekken’ leerlingen een voor hen werkende leerstrategie, maar werkt zo’n strategie eenmaal tot succes, dan kan het al snel inslijten. Dat gebeurt óók als het om een ineffektieve strategie gaat of een strategie die niet of nauwelijks toepasbaar is in andere situaties of kennisdomeinen.

⁶ Dignath-van Ewijk, C., Dickhäuser, O., & Büttner, G. (2013). Assessing how teachers enhance self-regulated learning: a multiperspective approach. *Journal of Cognitive Education and Psychology, special issue on Self-regulated Learning*, 12 (3), 338-358.
Spruce, R., & Bol, L. (2014). Teacher beliefs, knowledge, and practice of self-regulated learning. *Metacognition and Learning*, 10 (2), 245-277.

Observatieonderzoek laat zien dat als leerkrachten instructie geven over strategieën voor zelfsturend leren, deze voor meer dan 85% uit impliciete instructie bestaat.⁷ Leraren geven dus instructie die nauwelijks bijdraagt aan het bevorderen van zelfsturend leren. Dit heeft te maken met de overtuiging van leerkrachten dat leerlingen zelfsturend leren uit zichzelf moeten aanleren. Het gevolg is dat leerkrachten hun leerlingen de gelegenheid bieden om leerprocessen zelf aan te sturen. “Ik geef je de ruimte om het jezelf aan te leren”, lijken ze te denken.⁸ Deze overtuiging is dé voornaamste reden dat leerkrachten impliciete instructie geven. Om zelfsturend leren te bevorderen is het dan ook niet alleen noodzakelijk dat je weet wat wél effectief is, maar moet je ook stilstaan bij de *overtuigingen* die je zelf hebt over het aanleren van zelfsturend leren (zie daarvoor hoofdstuk 5).

Om leerlingen zelfsturend leren effectief aan te leren, is het nodig dat je aandacht besteedt aan drie aspecten. Dit zijn de drie pijlers van *iSelf*: (1) expliciete instructie van zelfsturend leren, (2), integratie van de instructie van zelfsturend leren met de lesstof en (3) aansluiten op het individu.⁷

Pijler 1: Expliciete instructie van zelfsturend leren

Het aanleren van zelfsturend leren gaat niet vanzelf. Daar is *expliciete instructie* van de (meta)cognitieve en motivationele strategieën voor nodig; één van de pijlers van *iSelf*. Concreet betekent dit dat je duidelijk benoemt dat je een strategie gaat instrueren en wat je doel is met de instructie. Tevens benoem je waarom de strategie op dit moment (wanneer) wordt aangeboden. Je doet voor hoe de strategie wordt ingezet en bespreekt de voordelen van de strategie. Je geeft voorbeelden van wanneer de strategie nog meer effectief is en reflecteert op het gebruik ervan. Je laat daarmee niet alleen zien hoe een bepaalde

7 Veenman, M.V.J. (2011). Learning to self-monitor and self-regulate. In R.E. Mayer, & P.A. Alexander (Eds), *Handbook of research on learning and instruction* (pp. 197-218). New York/London: Routledge

Kistner, S., Rakoczy, K., Otto, B., Dinath-van Ewijk, C., Büttner, G., & Klieme, E. (2010). Promotion of selfregulated learning in classrooms: Investigating frequency, quality, and consequences for student performance. *Metacognition and Learning*, 5(2), 157-171.

8 Dignath-van Ewijk, C., & Van der Werf, G. (2012). What teachers think about self-regulated learning: Investigating teacher beliefs and teacher behavior of enhancing students' self-regulation. *Education Research International*, 1-10.

strategie wordt toegepast, maar geeft daarbij ook uitleg over wanneer deze strategie kan worden gebruikt en wat daar het voordeel van is.⁹

Bij bijvoorbeeld een strategie als plannen leg je aan de hand van een concrete leertaak uit dat doelgericht werken helpt bij het leren. En dat je gaat plannen voordat je aan de slag gaat (wanneer). Je laat zien dat je dan eerst bedenkt wat je al over de stof, die in de taak aan bod komt, weet: *“Ik laat jullie nu zien hoe jullie deze strategie kunnen toepassen terwijl jullie aan deze taak werken. Als eerste schrijf ik op waar ik naar op zoek ben, dan schrijf ik op wat ik hierover al weet...”*. Vervolgens demonstreer je hoe je op basis hiervan verwachtingen en haalbare leerdoelen opstelt (hoe): *“Voordat ik met de leertaak start wil ik nog doelen voor deze taak opstellen. Een doel stellen betekent dat ik opschrijf wat ik door het werken aan de leertaak wil gaan leren”*. Tenslotte leg je aan je leerlingen uit dat plannen je helpt tijdens het leren, omdat de opgestelde leerdoelen richting geven aan het leerproces. Bovendien geef je aan dat je tijdens het werken aan de leertaak niet alleen weet wat je leert, maar ook dat je aan de hand van een planning kan bijhouden wat je nog gaat doen (waarom): *“Een doel stellen is een strategie die je kunt gebruiken om je leren te verbeteren omdat je hierdoor kan bijhouden wat je nog moet doen voor de taak”*.

Daarnaast kun je bijvoorbeeld expliciet aandacht besteden aan hoe je zelf je motivatie tijdens werk- en leerprocessen bijhoudt (wanneer) en wat je kan doen als je motivatie laag is of tijdens het leren is verminderd (hoe). Verder geef je expliciet aan dat het belangrijk is om jezelf tijdens het leren te motiveren, omdat een positieve houding je helpt beter te leren (waarom). Het bespreken van je eigen voorbeelden kan de opmaat zijn om met je leerlingen te bespreken hoe zij dat doen. Daarnaast kan je je leerlingen ook filmpjes laten zien van experts die strategieën toepassen, denk daarbij aan samenwerken of visualiseren. Op deze manier kan je strategieën voor zelfsturend leren op verschillende manieren expliciet instrueren.

⁹ Veenman, M.V.J. (2011). Learning to self-monitor and self-regulate. In R.E. Mayer, & P.A. Alexander (Eds), *Handbook of research on learning and instruction* (pp. 197-218). New York/London: Routledge.
Zohar, A., & Peled, B. (2008). The effects of explicit teaching of metastrategic knowledge on low- and high-achieving students. *Learning and instruction*, 18 (4), 337-353.

Pijler 2: Integratie van de instructie van zelfsturend leren met de lesstof

Het is van belang dat er gebruik wordt gemaakt van een *integratieve benadering*. Dit betekent dat je geen ‘losse’ studielessen geeft, maar dat je aandacht geeft aan zelfsturend leren geïntegreerd in de reguliere lessen. Hierdoor leren leerlingen strategieën direct toe te passen binnen de juiste context.

De pijlers die in *iSelf* aan bod komen kun je zien als een ‘saus’ die je over je bestaande lesplan giet. Dat doe je door bij elke les te bedenken hoe je strategieën voor zelfsturend leren gaat onderwijzen. In bijlage 1 staan vier voorbeelden van lesplannen voor de vakken rekenen, geschiedenis en begrijpend lezen, waarin suggesties voor het bevorderen van zelfsturend leren op basis van *iSelf* zijn uitgewerkt.

Pijler 3: Aansluiten op het individu

In aansluiting op het expliciet en geïntegreerd onderwijzen van zelfsturend leren is het tenslotte van belang dat je leert omgaan met verschillen tussen leerlingen en je onderwijs hierop afstemt. Verschillen tussen leerlingen bepalen namelijk *of* en *in hoeverre* bepaalde interventies effect hebben op het zelfsturend leren van leerlingen.

Effectief ondersteunen van zelfsturend leren bestaat uit het afstemmen van instructie op basis van een zorgvuldige diagnose van de kennis en vaardigheden van de leerling. Bovendien is het van belang dat de ondersteuning verandert naarmate de kennis en vaardigheden van leerlingen toenemen. In onze aanpak maken we gebruik van de term *afbouwende begeleiding en afstemming* om de afgestemde instructie van

Quote

“iSelf heeft er bij ons op school toe geleid dat we beter nadenken over hoe wij strategieën inzetten en wat wij van de leerlingen terug verwachten. Doordat we expliciete instructie geven, zien we dat leerlingen meer en meer gebruik gaan maken van de strategieën”

De Branink

zelfsturend leren meer concreet te maken.

Kortom: om zelfsturend leren van leerlingen effectief te bevorderen, is het nodig dat je aandacht besteedt aan het *expliciet, geïntegreerd* en *gedifferentieerd* onderwijzen van strategieën voor zelfsturend leren. *Hoe gaan we dit nu aanpakken in de klas?*

7. Trefwoordenregister

Coachingsgesprekken	33-44, 87
Cognitieve strategieën	16, 19, 22
Differentiatie	43
Expliciete instructie	10, 24
Demonstreren	24, 51
Begeleid inoefenen	28, 29, 51
Zelfcontrole	29-31
Zelfregulatie	30
Fases (Voor, Tijdens en Na)	18, 20, 21, 47-62
Feedback	27, 37-41, 44, 87
Impliciete instructie	8, 9, 84, 85
Integratie	9, 11, 33, 42
iSelf-model	15, 18, 44
iSelf-vragenlijst	34, 43, 45, 70-82
iSelf-observatielijst	34, 39, 40, 44, 83-86
Leidraad	63-67
Lesplannen	47-59
Motivatie	6, 11, 17, 20, 26, 47, 65, 66, 67
Ruimte & Materialen	6, 18
Training	33, 42, 43
Zelfsturend leren	5-21, 24, 28-38, 40, 42-45, 58, 76, 77, 81